

РОЗДІЛ III

Спеціальна педагогіка та соціальна робота

УДК 321.7:351.96

Світлана Сапіга

Київський університет імені Бориса Грінченка (м. Київ)

Моніторинг і оцінка розвитку особистісного потенціалу підлітків у скаутських громадських об'єднаннях

У статті висвітлюється важливість розвитку особистісного потенціалу підлітків у скаутських громадських об'єднаннях, підкреслюючи, що підлітковий вік є важливою фазою в загальному процесі становлення людини як особистості. Розглядаючи розвиток особистісного потенціалу підлітків, автор наголошує на ролі громадських скаутських об'єднань в організації цього процесу. Він акцентує увагу на необхідності здійснення моніторингу і оцінки розвитку особистісного потенціалу підлітків та розглядає механізми та алгоритми його проведення у скаутських громадських об'єднаннях. Автор виділяє умови для проведення моніторингу та оцінки розвитку особистісного потенціалу підлітків та пропонує критерії та показники, які є своєрідними індикаторами прояву певної якості та характеризують ступінь розвитку того чи іншого компонента особистісного потенціалу підлітків в скаутських громадських об'єднаннях.

Ключові слова: розвиток особистісного потенціалу підлітків, скаутські громадські об'єднання, моніторинг і оцінка, спостереження та самооцінка.

Постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Процеси становлення України як правової демократичної держави, розвитку громадянського суспільства каталізують роль громадських дитячих та молодіжних об'єднань як важливих осередків соціального виховання, розвитку особистісного потенціалу, самодіяльності, творчої та громадської активності підлітків. Ефективність соціально-педагогічної роботи з підлітками у цих об'єднаннях досягається завдяки їхній самостійності та автономії, послідовному дотриманню принципу добровільності членства та демократичності відносин між суб'єктами педагогічного процесу.

Серед таких об'єднань провідне місце посідають скаутські громадські об'єднання. Їм притаманні відсутність формалізму в роботі, спрямованість на надання їх членам життєво-необхідних знань, формування практичних умінь та навичок, що дає змогу підвищувати адаптивні можливості підлітків у динамічному соціумі та сприяє засвоєнню ними соціального досвіду.

Наразі в національному скаутському русі гостро стоїть питання про необхідність вироблення підходів до проведення моніторингу і оцінки розвитку особистісного потенціалу підлітків в скаутських громадських об'єднаннях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У соціальній педагогіці роль дитячих та молодіжних організацій у соціальному вихованні особистості розкрита у працях вітчизняних науковців Т. Алексеєнко, О. Безпалько, Т. Веретенко, Н. Заверико, І. Зверевої, А. Капської, О. Караман, О. Кузьменко, Г. Лактіонової, Т. Лях, Л. Міщик, Т. Окушко, Ж. Петрочко, Л. Середюк, С. Толстоухової, І. Трубавіної, Ю. Поліщука, С. Харченка та інших.

Проблема особистісного потенціалу людини як можливості самореалізації, самоактуалізації та саморозвитку реалізувалось у працях російських (Б. Ананьєв, О. Бодалев, Н. Кузьміна, Д. Леонтьєв, Б. Ломов, В. Мясіщев, Н. Кузьміна) та українських (Г. Балл, А. Деркач, Г. Костюк, С. Максименко, Л. Мар'яненко, В. Моляко, Т. Титаренко, К. Платонов, В. Татенко) науковців.

Під розвитком особистісного потенціалу підлітків у скаутських громадських об'єднаннях ми розуміємо процес систематичного самовдосконалення та саморозвитку підлітків, через взаємодію та гармонійне розкриття фізичних, інтелектуальних, емоційних, духовних, соціальних, вольових компонентів особистісного потенціалу у скаутському виховному середовищі.

Особлива увага процесу розвитку особистісного потенціалу має приділятися у підлітковому віці. Підлітковий вік займає важливу фазу в загальному процесі становлення людини як особистості, коли в процесі побудови нового характеру, структури та складу діяльності дитини закладаються основи свідомого поведінки, вимальовується загальна спрямованість у формуванні моральних уявлень і соціальних установок.

Мета статті – визначення механізмів та алгоритмів здійснення моніторингу і оцінки розвитку особистісного потенціалу підлітків у скаутських громадських об'єднаннях.

Виклад основного матеріалу дослідження. В цілому, моніторинг, як метод постійного спостереження і діагностики будь-якого процесу й фіксації його динаміки за допомогою носіїв емпіричної інформації (анкет, бланків інтерв'ю, протоколів спостережень тощо) використовується в різних галузях соціальної практики.

Так, Г. Єльнікова вважає, що моніторинг – це комплекс процедур спостереження, поточного оцінювання перетворень керованого об'єкта і спрямування цих перетворень на досягнення заданих параметрів його розвитку [5].

В. Вербець дає таке визначення поняття: – це інтегрована сукупність методів збору, інтерпретації, репрезентації й впровадження інноваційних методик, технологій у навчально-виховний процес на основі врахування потенціалу зовнішнього та внутрішнього соціально-педагогічного середовища [3].

О. Безпалько вважає основним завданням моніторингу та оцінки – збирати необхідну інформацію для прийняття відповідних рішень. Сутність моніторингу та оцінки одна й та сама – відстеження процесу та результатів проекту [1].

Відмінності між моніторингом та оцінкою полягають у глибині аналізу інформації: оцінка має на меті більш глибокий у порівнянні з моніторингом аналіз [1].

Моніторинг – це процес спостереження за плануванням і виконанням запланованих дій і заходів з метою коригування плану та ефективного використання ресурсів для досягнення запланованої мети та мінімізації негативних наслідків [6].

Моніторинг проводиться постійно, починаючи від етапу планування діяльності до етапу досягнення кінцевої мети. Завданням моніторингу є виявлення проблемних місць з метою коригування всього процесу.

У системі проведення моніторингу доцільно розглядати такі кроки: визначення мети та завдання моніторингу, визначення показників, визначення джерел інформації для проведення моніторингу, визначення методів збору інформації; визначити відповідальних за збір інформації; визначення методик обробки та аналізу інформації; спланувати визначення тих, хто може скористатися результатами моніторингу та яким чином [7].

У наукових працях поняття «оцінка», «оцінювання», визначається як:

- систематичний аналіз даних спостережень за об'єктом моніторингу [7];
- процес детального аналізу результатів діяльності та їх співвіднесення з певними запланованими показниками з метою визначення рівня ефективності проекту для вирішення певної соціальної проблеми [1].

- аналіз даного моніторингу або даних, отриманих під час проведення оцінювання, що відповідає на запитання, чому проект розвивається саме так, і дає рекомендації щодо зміни діяльності у межах проекту з метою його поліпшення [8].

Для нас близьким є визначення оцінки – як «систематизованого дослідження ситуації, процесу реалізації проекту з метою створення рекомендацій щодо покращення роботи, визначення її ефективності та результативності» [7];

На нашу думку, найефективнішими формами моніторингу і оцінки розвитку особистісного потенціалу підлітків в скаутських громадських об'єднаннях можуть бути: спостереження і самооцінка.

Спостереження – один з емпіричних методів дослідження, який полягає в безпосередньому та цілеспрямованому сприйнятті оточуючої дійсності. В соціальній роботі воно здебільшого використовується для збору інформації про поведінку конкретної людини чи певної групи [1].

Самооцінка – центральний компонент самосвідомості, який об'єднуючи когнітивний та емоційний елементи, пов'язаний з ціннісним ставленням до власного «Я», до результатів діяльності, моральних, розумових, суспільних та фізичних якостей і властивостей, тобто оцінка особистістю себе, своїх якостей і місця серед інших людей. Самооцінка впливає на емоційний стан, на ступінь задоволення своєю роботою, навчанням, життям, тощо [4].

Моніторинг і оцінка розвитку особистісного потенціалу підлітків в скаутських громадських об'єднаннях на основі спостереження потребує врахування ряду умов:

- час, який необхідний для спілкування з підлітками, налагодження контактів з родиною, вчителями, найближчим оточенням підлітка;
- виважений підхід, уважність та самовіддача дорослого лідера;
- визначена стала кількість підлітків, за якими спостерігає конкретний дорослий лідер (на нашу думку, не більше восьми – тобто скаутська група);
- спостереження повинно здійснюватися протягом відповідного терміну (наприклад 1 рік);
- врахування оцінки інших суб'єктів виховного процесу: батьків, вчителів, дорослих лідерів, волонтерів, які беруть участь в діяльності скаутського об'єднання;
- врахування думки однолітків;
- врахування результатів самооцінки підлітка.

Важливу роль у моніторингу і оцінці розвитку особистісного потенціалу підлітків відіграє думка однолітків. Обговорення і поради щодо розвитку може відбуватись у колі патруля під час патрульних зборів, таборувань.

Особиста думка підлітка, його самооцінка, щодо розвитку свого особистісного потенціалу є дуже важливою.

Для здійснення самооцінки підлітка щодо розвитку особистісного потенціалу ми пропонуємо розроблений нами авторський опитувальник «Діагностика розвитку потенціалу підлітка», складовими якого є: емоційний фізичний, інтелектуальний, соціальний, духовний, вольовий компоненти.

В основу оцінювання розвитку даних компонентів були покладено відповідні критерії та показники, які є своєрідними індикаторами прояву певної якості та характеризують ступінь розвитку того чи іншого компоненту особистісного потенціалу підлітків в скаутських громадських об'єднаннях. Показники були сформовані за принципом «знаю-вмію-дію».

Так, фізичний компонент характеризується здатністю особистості розвивати фізичну складову здоров'я, «усвідомлювати» власну тілесність як властивість своєї особистості. Він характеризується через такі показники:

1. Розуміння особливостей розвитку та функціонування свого організму; знання правил гігієни.
2. Вміння раціонально розподіляти час, дотримуватись збалансованого та здорового харчування.
3. Дотримання та здорового способу життя, загартування, взяття на себе відповідальності за гармонійний розвиток свого тіла; дотримання рухливий та активного способу життя на природі; дотримання правил безпеки життєдіяльності.

Інтелектуальний компонент особистісного потенціалу орієнтований на вивчення здатності людини розвивати інтелект і вміти ним користуватися; вміння здобувати об'єктивні знання і втілювати їх в життя.

Це основні установки, цінності, переконання, метафори життя, думки індивіда, які допомагають ствердитися в колективі, визначають автономність, самостійність, відповідальність за власні вчинки.

Він характеризується через такі показники:

1. Усвідомлення важливості свого розвитку та розширення знань, шляхом систематичного самостійного навчання.

2. Вміння критично мислити, здобувати об'єктивні знання, мати власний погляд на речі та події, вміння шукати розрізняти та користуватись інформацією, вміння реагувати на різні ситуації.

3. Використовування знань на практиці, пропонування новаторських ідей, прогнозування результатів дій, поведінки, вчинків.

Емоційний компонент особистісного потенціалу розкриває здатність особистості конгруентно виражати свої почуття, розуміти і погоджуватися з почуттями інших, здатність до усвідомлення, розпізнання, розуміння, регулювання і управління емоціями.

Емоційний компонент характеризується через такі показники:

1. Знання своїх емоцій: знає, сприймає і цінує емоції і почуття інших людей. Сприйняття і розуміння критики.

2. Вміння виражати, регулювати, управляти та контролювати своїми думками та емоціями.

3. Співпереживання іншим. Діє доброзичливо по відношенню до інших; відкритий в спілкуванні, не проявляє агресії.

Духовний компонент особистісного потенціалу підлітків характеризується здатністю людини розвивати духовну природу своєї особистості, втілювати вищі цінності в життя: творити добро, відстоювати справедливість, бути толерантним.

Ми пропонуємо характеризувати духовний компонент через такі показники:

1. Усвідомлення важливості духовних цінностей. Знання про важливість добра, любові, милосердя. Знання національних традицій та законів і канонів своєї релігії.

2. Вміє робити добрі справи, допомагати іншим, вміє дотримуватись Скаутської Обіцянки та Закону.

3. Сповідування загальнолюдські цінності, справедливість, чесність та толерантність у своїх вчинках, вірність Богу, Батьківщині Скаутській обіцянці та Закону. Спрямованість на пізнання та розуміння власного внутрішнього світу.

Соціальний компонент особистісного потенціалу розкриває здатність людини оптимально адаптуватися до соціальних умов; прагнення постійно підвищувати рівень комунікативної компетентності; почуття приналежності до всього людства. Вивчення вміння вирішення міжособистісних і міжгрупових конфліктів, володіння навиком встановлювати контакт, можливість довіряти будь-кому свої проблеми, вислухати іншого.

Характеризується соціальний компонент через такі показники:

1. Розуміння важливості відповідального ставлення до прав та свобод інших людей. Спрямованість на розуміння свого внутрішнього світу.

2. Вміння працювати в команді, соціальна активність, вміння вирішувати конфлікти, вміння адаптуватись до соціальних умов.

3. Активна участь в житті своєї скаутської групи, об'єднання, громади. Прагнення до миру і взаєморозуміння через співробітництво з різними скаутськими групами.

Вольовий компонент особистісного потенціалу підлітків визначає здатність людини до самореалізації; вміння ставити цілі і досягати їх, вибираючи адекватні засоби; формування навичок прийняття рішень, вміння сказати «ні», постояти за себе, визначати і нести відповідальність за себе, свої дії, свій вибір.

Формування навичок постановки тактичних і стратегічних цілей життя, з'єднання цілей життя зі змістом свого існування.

Показниками, через які характеризується вольовий компонент це:

1. Усвідомлення меж своїх можливостей, самокритичність, сприйняття себе таким, яким він є. Розуміння важливості загартування та розвитку свого характеру.

2. Вміння бути організованим, наполегливим, хазяйновитим, цілеспрямованим. Вміння приймати рішення.

3. Взяття на себе відповідальності за власний розвиток, самовдосконалення. Планування свого життєвого шляху на цінностях скаутської обіцянки та Скаутського Закону.

Процедура проведення самооцінки за опитувальником може відбуватися за участю дорослого лідера або батьків, які в цьому випадку виступають в ролі консультантів, і відбувається на початку і в кінці скаутського року.

Метою опитувальника є виявлення рівня розвитку потенціалу підлітка з відповідними критеріями по шістьма компонентами і як результат, на основі отриманих даних можливо визначення виховних цілей для кожного скаута у скаутському об'єднанні та побудова плану діяльності.

Важливими під час здійснення моніторингу і оцінки розвитку особистісного потенціалу підлітка в скаутських громадських об'єднаннях є дотримання такого алгоритму:

Перший етап – рада скаутського об'єднання встановлює відповідні критерії для підведення підсумків моніторингу і оцінки розвитку особистісного потенціалу підлітків в залежності від програмного циклу виховних цілей, які поставлені відповідно до сфер розвитку. Виховні цілі – це підсумкові досягнення, яких можна очікувати від молодшої особистості в інтелектуальному, фізичному, емоційному, духовному, вольовому та соціальному розвитку.

Другий етап – на засіданні ради патруля або скаутського формування результати самооцінки підлітків порівнюються з думкою своїх однолітків. Під час засідання здійснюється індивідуальна оцінка особистісного розвитку підлітків на основі самооцінки кожного з них.

Третій етап – оцінка завершується досягненням консенсусу між підлітком і дорослим лідером, який здійснював спостереження. Це відбувається під час зустрічі дорослого лідера та підлітка, на якій обговорюється які цілі можна вважати досягнутими під час реалізації програми.

Алгоритм проведення оцінки розвитку особистісного потенціалу підлітка в скаутських громадських об'єднаннях представлений на рис. 1.

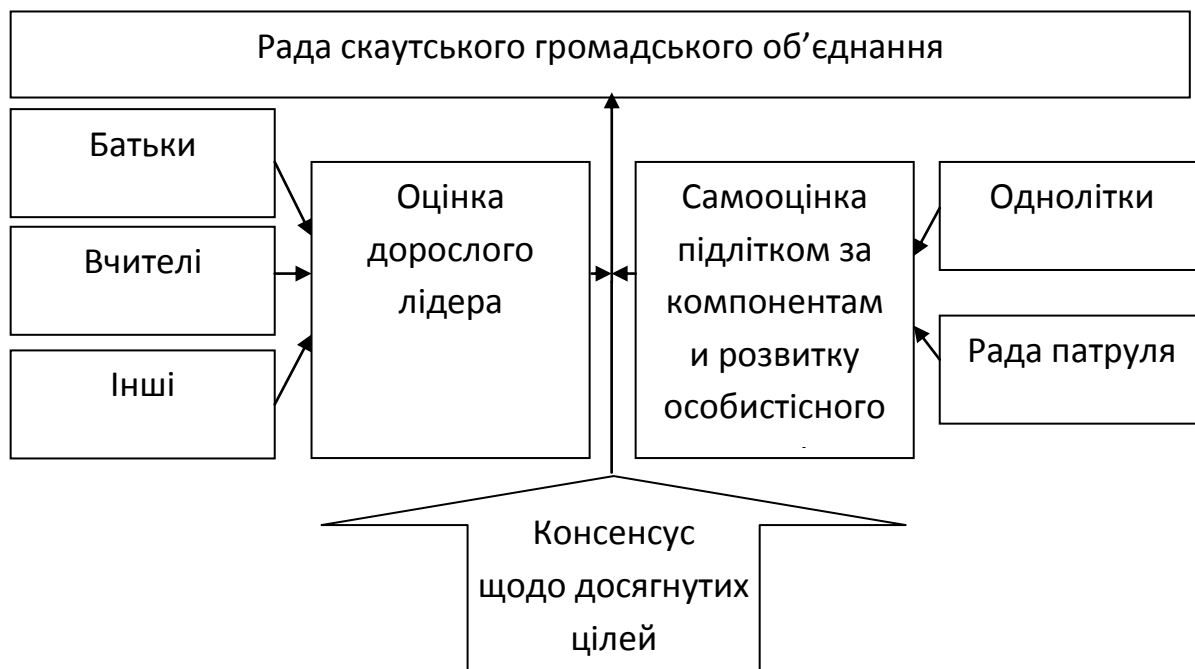

Рис. 1. Алгоритм проведення оцінки розвитку особистісного потенціалу підлітка у скаутських громадських об'єднаннях

Висновок з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, моніторинг і оцінку розвитку особистісного потенціалу підлітків

необхідно здійснювати за допомогою спостереження та самооцінки, дотримуючись вищезазначених умов, акцентуючи особливу увагу на час, який необхідний для спілкування найближчим оточенням підлітка; виважений підхід, визначену сталу кількість підлітків, чітко визначений термін спостереження; врахування оцінки інших суб'єктів виховного процесу; врахування думки однолітків; врахування результатів самооцінки підлітка. Це дасть змогу будувати програми скаутських громадських об'єднань з урахуванням гармонійного розвитку фізичного, емоційного, духовного, соціального, волевого, інтелектуального компонентів особистісного потенціалу підлітків.

Джерела та література:

1. Безпалько О. В. Соціальне проектування : навч. посіб. / Безпалько О. В. – К. : Київський ун-т ім. Б. Грінченка, 2010. – 127 с.
2. Булах І. С. Психологічні основи особистісного зростання підлітків : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07 / Булах Ірина Сергіївна. – К., 2004. – 581 с.
3. Вербець В. В. Моніторинг навчального процесу : навч.-метод. посіб. / Вербець В. В. – Рівне : РДГУ : Інститут соціальних досліджень, 2008. – 213 с.
4. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. І. Д. Звереві. – К., Сімферополь : Універсум, 2012. – 536 с.
5. Сльнікова Г.В. Моніторинг як ефективний засіб оцінювання якості загальної середньої освіти в навчальному закладі / Г.В. Сльнікова, З.В. Рябова // Культура народів Причорномор'я. — 2007. — № 115, Т. 1. — С. 35-43.
6. Менеджмент волонтерських груп від А до Я : навч.-метод. посібник / За ред. Т. Л. Лях; авт.-кол.: З. П. Бондаренко, Т. В. Журавель, Т. Л. Лях та ін. – К. : Версо-04, 2012. – 288 с.
7. Науковий супровід, моніторинг та оцінка ефективності соціальних проектів / Яременко О. О., Артюх О. Р., Балакірева О. М. та ін. – К. : ДЦССМ, 2002. – 132 с.
8. Шендеровський К. С. Моніторинг в соціальній роботі / Шендеровський К. С. – К. : Главник, 2006. – 144 с.

References

1. Bezpalko O. V. Sotsial'ne proektuvannya : navch. posib. / Bezpalko O. V. – K. : Kyiv's'kyu un-t im. B. Hrinchenka, 2010. – 127 s.
2. Bulakh I. S. Psykholohichni osnovy osobystisnoho zrostannya pidlitkiv : dys. ... d-ra psykhol. nauk : 19.00.07 / Bulakh Iryna Serhiyivna. – K., 2004. – 581 s.
3. Verbets' V. V. Monitorynh navchal'noho protsesu : navch.-metod. posib. / Verbets' V. V. – Rivne : RDHU : Instytut sotsial'nykh doslidzhen', 2008. – 213 s.
4. Entsyklopediya dlya fakhivtsiv sotsial'noyi sfery / za zah. red. I. D. Zvyeryevoyi. – K., Simferopol' : Universum, 2012. – 536 s.
5. Yel'nikova H.V. Monitorynh yak efektyvnyy zasib otsinyuvannya yakosti zahal'noi seredn'oi osvity v navchal'nomu zakladi / H.V. Yel'nykova, Z.V. Ryabova // Kul'tura narodov Prychornomor'ya. — 2007. — # 115, T. 1. — S. 35-43.
6. Menedzhment volonters' kykh hrup vid A do YA : navch.-metod. posibnyk / Za red. T. L. Lyakh; avt.-kol.: Z. P. Bondarenko, T. V. Zhuravel' , T. L. Lyakh ta in. – K. : Verso-04, 2012. – 288 s.
7. Naukovyy suprovid, monitorynh ta otsinka efektyvnosti sotsial'nykh proektiv / Yaremenko O. O., Artyukh O. R., Balakiryeva O. M. ta in. – K. : DTsSSM, 2002. – 132 s.
8. Shenderovs'kyu K. S. Monitorynh v sotsial'niy roboti / Shenderovs'kyu K. S. – K. : Hlavnyk, 2006. – 144 s.

Сапига Светлана. Мониторинг и оценка развития личностного потенциала подростков в скаутских общественных объединениях. В статье освещается важность развития личностного потенциала подростков в скаутских общественных объединениях, подчеркивая, что подростковый возраст является важной фазой в общем процессе становления человека как личности. Рассматривая развитие личностного потенциала подростков, автор отмечает роль общественных скаутских объединений в организации этого процесса. Он акцентирует внимание на необходимости осуществления мониторинга и оценки развития личностного потенциала подростков и рассматривает механизмы и алгоритмы его проведения в скаутских общественных объединениях. Автор выделяет условия для проведения мониторинга и оценки развития личностного потенциала подростков и предлагает критерии и показатели, которые являются своеобразными индикаторами проявления определенного качества и характеризуют степень развития физического, духовного, эмоционального, волевого, социального, интеллектуального компонентов личностного потенциала подростков в скаутских общественных объединениях.

Ключевые слова: развитие личностного потенциала подростков, скаутские общественные объединения, мониторинг и оценка, наблюдение и самооценка.

Sapiha Svitlana. Monitoring and evaluation of the development of the personal potential of adolescents in Scout public associations. The article highlights the importance of developing the personal potential of adolescents in Scout NGOs, emphasizing that adolescence is an important phase in the overall process of becoming a person as an individual. Considering the development of the personal potential of adolescents, the author notes the role of public scout associations in the organization of this process. It emphasizes the need for monitoring and evaluation of personal potential of adolescents and consider mechanisms and algorithms of its holding in the scouting community associations. The author provides conditions for monitoring and evaluation of the development of personal potential of adolescents and proposes criteria and indicators that are original indicators of manifestation of a certain quality and characterize the degree of development of the physical, spiritual, emotional, volitional, social, intellectual components of the personal potential of adolescents in Scout public associations. Among these - time, which is necessary for communication with adolescents, establishing contacts with family, teachers, the immediate environment of a teenager; balanced approach, attentiveness and dedication of an adult leader; a certain number of adolescents is observed, followed by a specific adult leader; a clearly defined observation period; taking into account the assessment of other subjects in the educational process: parents, teachers, adult leaders, volunteers who take part in the activity of the Scout Association; taking into account peer opinions; taking into account the results of self-esteem of a teenager.

Keywords: development of personal potential of adolescents, scout public associations, monitoring and evaluation, observation and self-evaluation.

УДК 37.091.212: 343.988

Володимир Терпелюк –
Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна
академія імені Тараса Шевченка (м. Кременець)

Віктимна поведінка підлітків як соціально-педагогічне дослідження

У статті проаналізовано рівень розробленості питання віктимної поведінки, визначено її характерні ознаки у підлітків, подано авторське розуміння поняття «віктимна поведінка підлітків», розглянуто проблему адаптації віктимних підлітків – потенційних жертв несприятливих умов соціалізації (ЖНУС), підвищену віктимність дітей, сутність віктимної поведінки підлітків з позиції соціально-педагогічної науки, виділені фактори виктимізації підлітків - учнів загальноосвітніх шкіл (особистісно-індивідні та соціальні). Згідно із принципом системності розвитку психолого-педагогічної діяльності визначено низку завдань соціально-педагогічної профілактики віктимної поведінки підлітків до умов соціуму, що передбачають сприяння значущій самореалізації особистості.

Ключові слова: жертва соціалізації, віктимність, виктимізація, віктимна поведінка, віктимна поведінка підлітків.

Постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Воєнні дії на сході країни та соціально-економічна нестабільність спричиняють напругу в суспільстві, у тому числі й у дитячому середовищі, що негативно позначається на соціалізації підростаючого покоління: збільшилася кількість дітей із порушеннями концентрації уваги, озлобленістю й агресією, переважна більшість із них відчують тривогу та страх. Кризові процеси в сім'ї та соціальна напруженість у суспільстві, шкільне неблагополуччя і широкий криміногенний фон суспільного життя та інші чинники негативного характеру впливають на особистість дитини. Тобто негативні чинники середовища досить часто відображаються через призму особистісних якостей неповнолітнього у процесі соціалізації. Можливо саме тому в останні роки суттєво зріс інтерес науковців-педагогів, практичних психологів, працівників соціально-педагогічних та позашкільних закладів, широкого загалу громадськості до проблемних питань дитинства: педагогічної та соціальної занедбаності дітей і підлітків, причин важковиховуваності та важконаучуваності, профілактики бездоглядності дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки тощо. Разом із тим необхідно констатувати, що сьогодні питання соціально-педагогічної роботи з віктимними дітьми – реальними або потенційними жертвами несприятливих умов соціалізації – розроблені недостатньо та, як результат, не вирішуються на належному рівні.